

MOVAROUNNAHR ZAMINIDA YETISHIB CHIQQAN BUYUK AJDODLARIMIZ VA ULARNING JAHON SIVILIZATSIYASIGA QO'SHGAN HISSASI

Normurodova Alina

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Pedagogika fakulteti 323-25- guruh 1- kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18888721>

ARTICLE INFO

Received: 13th February 2026

Accepted: 15th February 2026

Published: 28th February 2026

KEYWORDS

Movarounnahr, Uyg'onish davri, ilmiy meros, algebra, astronomiya, tibbiyot, falsafa, adabiyot, Temuriylar davri, sivilizatsiya.

ABSTRACT

Ushbu maqolada Movarounnahr zaminida yetishib chiqqan buyuk mutafakkirlar, olimlar va davlat arboblarning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi ilmiy asosda tahlil qilinadi. IX–XV asrlar oralig'ida Markaziy Osiyoda shakllangan ilmiy-madaniy muhit, ayniqsa, matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa, adabiyot va davlat boshqaruvi sohalaridagi yutuqlar konkret tarixiy misollar bilan yoritiladi.

Kirish

Movarounnahr - tarixiy-geografik atama bo'lib, Amudaryo va Sirdaryo oralig'idagi hududni anglatadi. Bu zamin qadimdan Buyuk Ipak yo'lining muhim chorrahasida joylashganligi sababli Sharq va G'arb madaniyatlari tutashgan markaz bo'lib xizmat qilgan. IX–XII asrlar hamda XIV–XV asrlarda bu hududda yuz bergan ilmiy-madaniy yuksalish jarayoni ko'pincha "Sharq Uyg'onish davri" deb ataladi. Aynan shu davrda yetishib chiqqan buyuk ajdodlarimiz jahon ilm-fani va tafakkur taraqqiyotiga beqiyos hissa qo'shgan.

Asosiy qisim

Movarounnahr ilmiy maktabining shakllanishida Muhammad al-Xorazmiy alohida o'rin tutadi. U IX asrda Bag'doddagi "Bayt ul-hikma" ilmiy markazida faoliyat yuritgan. Uning "Al-jabr va al-muqobala" asari algebra fanining mustaqil yo'nalish sifatida shakllanishiga asos soldi. "Algebra" atamasi aynan "al-jabr" so'zidan kelib chiqqan. Xorazmiy o'nlik sanoq tizimini va hind raqamlarini ilmiy asosda izohlab, ularni islom olami orqali Yevropaga yoyilishiga sababchi bo'ldi. "Algoritm" termini esa uning nomidan kelib chiqqan bo'lib, bugungi zamonaviy kompyuter fanining nazariy poydevorini tashkil etadi. Demak, Movarounnahr zaminida yaratilgan ilmiy konsepsiya hozirgi axborot texnologiyalarining ham asosiy metodologik manbalaridan biridir.

Astronomiya sohasida Ahmad al-Farg'oniy ning xizmatlari beqiyosdir. Uning "Samoviy harakatlar va yulduzlar ilmi" asari lotin tiliga tarjima qilinib, Yevropa universitetlarida asrlar davomida darslik sifatida o'qitilgan. Farg'oniy Yerning shar shaklida ekanligini ilmiy dalillar bilan asoslab, uning meridional uzunligini hisoblab chiqqan. Bu ma'lumotlardan hatto XV asrda Xristofor Kolumb ham foydalangani tarixiy manbalarda qayd etilgan. Bu hol Movarounnahr olimlarining geografik kashfiyotlarga bilvosita ta'sir ko'rsatganini isbotlaydi.

Tabiatshunoslik va ensiklopedik tafakkur namoyandasi sifatida Abu Rayhon Beruniy alohida ajralib turadi. U geodeziya, mineralogiya, astronomiya, tarix va etnografiya sohalarida 150 dan ortiq asar yaratgan. Beruniy Yer radiusini ancha aniqlik bilan hisoblab chiqqan, Yerning o'z o'qi atrofida aylanishi mumkinligi haqidagi fikrni ilgari surgan. Uning "Hindiston" asari qiyosiy dinshunoslik va madaniyatshunoslikning ilk namunalaridan biri hisoblanadi. Beruniy ilmiy metodologiyada tajriba va kuzatuvga tayanish tamoyilini qo'llaganligi bilan zamonaviy empirik ilmnning asoschilaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Tibbiyot va falsafa sohasida Abu Ali ibn Sino ning ilmiy merosi jahon miqyosida tan olingan. Uning "Al-Qonun fi't-tibb" ("Tib qonunlari") asari XII asrda lotin tiliga tarjima qilinib, Yevropa universitetlarida XVII asrgacha asosiy tibbiy qo'llanma sifatida o'qitilgan. Ibn Sino kasalliklarning yuqumli xususiyatini, gigiyena va profilaktikaning ahamiyatini ilmiy asosda tushuntirgan. U inson organizmini yaxlit tizim sifatida ko'rib, klinik kuzatuv metodini takomillashtirgan. Falsafada esa u Aristotel ta'limotini rivojlantirib, Sharq peripatetizmining yirik namoyandasiga aylangan.

XIV–XV asrlarda Movarounnahrda Temuriylar davrida ilm-fan yana yuksaldi. Bu jarayonda Mirzo Ulug'bek ning roli nihoyatda katta. Samarqandda bunyod etilgan Ulug'bek rasadxonasi o'sha davrning eng ilg'or ilmiy markazlaridan biri edi. Ulug'bekning "Ziji jadidi Ko'ragoniy" asarida 1018 ta yulduz koordinatalari aniqlik bilan berilgan. U tropik yil davomiyligini 365 kun 6 soat 10 minut 8 soniya deb hisoblab, zamonaviy hisob-kitoblardan atigi bir necha soniyaga farq qilgan. Bu natija XV asr ilm-fani uchun nihoyatda yuqori aniqlik darajasi hisoblanadi.

Adabiyot va ma'naviyat sohasida esa Alisher Navoiy ning o'rni beqiyosdir. Navoiy turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini namoyon etib, uni ilmiy va adabiy til darajasiga ko'tardi. Uning "Xamsa" asari Sharq adabiy an'alarini yangi bosqichga olib chiqdi. "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida esa turkiy tilning boyligi ilmiy dalillar bilan asoslab berildi. Bu asar tilshunoslik tarixida muhim nazariy manba sifatida baholanadi.

Movarounnahr zaminida yetishib chiqqan buyuk ajdodlar nafaqat ilmiy nazariyalar yaratgan, balki amaliy natijalarga ham erishgan. Algebra, algoritm, trigonometrik jadval, farmakologiya, klinik diagnostika, rasadxona kuzatuvlari kabi yutuqlar bevosita jahon sivilizatsiyasining rivojlanishiga xizmat qilgan. Ularning asarlari lotin tiliga tarjima qilinib, Yevropa Uyg'onish davrining ilmiy asosini mustahkamlashga yordam bergan. Ayniqsa, Ibn Sino va Xorazmiy asarlarining Yevropadagi universitetlarda qo'llanilishi Sharq va G'arb ilmiy tafakkuri o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi. Shuningdek, Movarounnahr olimlari ilmiy metodologiya rivojiga ham katta hissa qo'shgan. Tajriba, kuzatuv, mantiqiy tahlil va matematik modellashtirish usullarining qo'llanilishi keyingi ilmiy inqiloblar uchun zamin yaratgan. Ularning ilmiy merosi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki bugungi kunda ham dolzarbdir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Movarounnahr zaminida yetishib chiqqan buyuk ajdodlarimiz jahon sivilizatsiyasining turli sohalarida fundamental o'zgarishlarga sabab bo'lgan. Matematika va algoritm nazariyasidan tortib, tibbiyot va astronomiyagacha bo'lgan ko'plab fan tarmoqlarining shakllanishida ularning hissasi beqiyosdir. Ularning ilmiy merosi Sharq va G'arb sivilizatsiyalari o'rtasida ko'prik vazifasini bajargan va insoniyat taraqqiyotining uzluksiz rivojiga xizmat qilgan.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Mamasaliyev, M.M. (2020). MAIN DIRECTIONS OF THE INFLUENCE OF MODERN CIVILIZATION ON THE SPIRITUAL IMAGE OF THE INDIVIDUAL. Вестник наук.
2. Степанянц М. Т. Философские аспекты суфизма. Инст. философи. - М.: Наука, 1987.
3. Закуев А. К. Философия «Братьев чистоты». - Баку: изд-во АН АзССР, 1961.
4. Allanazarov, M.K., & Mamasaliyev, M.M. (2020). ANALYSIS OF COMPREHENSION METHODS IN THE GNOSEOLOGY OF ALLAME TABATABAI. In ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ (pp. 106-109).
5. BUYUK ALLOMALARNING JAHON SVILIZATSIYAGA QO'SHGA HISSASI – тема научной статьи по Гуманитарные науки читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка

